

І. Л. ГОШУЛЯК (Київ)

Проблема соборності українських земель у добу Центральної Ради

Боротьба за відродження й утвердження національної державності українського народу в період діяльності Української Центральної Ради нерозривно пов'язана з проблемою соборності українських земель. Адже саме тоді ідея соборності України вперше за кілька століть з заповітних мрій і сподівань кращих синів і дочок народу, з програмних документів багатьох українських політичних партій стала нарешті реально втілюватися в життя.

Соборність, тобто об'єднання в одне державне ціле усіх земель, що заселяє дана нація на суцільній території — один з найпрекрасніших її ідеалів. Для віками позбавленого своєї державності, розірваного на частини і розділеного між двома могутніми імперіями — Російською та Австро-Угорською — українського народу проблема соборності була особливо важливою і неймовірно складною. З початком першої світової війни, яка розділила українців поза їхньою волею між двома ворожими блоками і вогняним смерчем пронеслася кількаразово по західних теренах України, вона ще більше загострилась і ускладнилась. Безперечно, це дуже підривало й ослаблювало сили українців по обидва боки кордону, гальмувала процес національно-державного відродження. Та зупинити його їй було несила.

До вибуху лютневої 1917 р. революції в Російській імперії ніякого територіально-політичного або територіально-адміністративного утворення з назвою "Україна" не існувало. Заселені українською людністю землі належали до трьох державних організмів: Російської імперії, австрійського державного об'єднання "Ціслейтанія" й угорського королівства. Останні два було об'єднано на засадах реальної унії. В межах Росії українські землі було розподілено між десятьма губерніями й однією областю, в яких українська людність становила переважну більшість. Крім того, населені українцями райони входили ще до десяти губерній і областей. В межах Австро-Угорської імперії українські землі належали до складу двох коронних країв — королівства Галичини й Лодомерії та герцогства Буковини. В обох цих автономних краях українські терени були пов'язані з національно чужими територіями — польськими в Галичині й румунськими в Буковині. Українське Закарпаття, що перебувало в складі Угорщини, було поділено між шістьма комітетами, в жодному з яких не становлячи більшості його території¹. Значимо при цьому, що на той момент внаслідок війни частина належних Австро-Угорщині українських територій (східні повіти Галичини й Буковини) була окупована російськими, частина належних Російській імперії українських земель (Холмщина, західні повіти Волині) — німецькими і австро-угорськими військами.

Справу відродження національної державності і водночас соборності України очолила, як відомо, Українська Центральна Рада. З перших днів свого існування вона стала об'єднуючим, координуючим і скеровуючим центром, до якого звідусіль, не тільки з України, а й інших близьких і далеких країв, рушило пробуджене могутнім національно-визвольним зривом українство. З відомих причин Центральна Рада не могла ставити тоді в практичну площину питання про об'єднання під своєю егідою всіх етнографічно-українських земель, а намагалася долучити до складу відроджуваної України насамперед ті з них, які входили до Російської імперії. Вже в квітні 1917 р. її голова М. Грушевський в статті "Якої ми хочемо автономії і федерації?" так окреслив територію майбутньої автономії України: "Українці хочуть, щоб з українських земель Російської дер-

жави (бо про них говоримо поки що, не зачіпаючи питання об'єднання всіх українських земель) була утворена одна область, одна національна територія. Сюди, значить, мусять увійти губернії в цілості або в переважній часті українські — Київська, Волинська, Подільська, Херсонська, Катеринославська, Чернігівська, Полтавська, Харківська, Таврійська, Кубанська. Од них треба відрізати повіти і волості не українські, як скажім, північні повіти Чернігівської губернії, східні Кубанської тощо, а прилучити натомість українські повіти сусідніх губерній, як Хотинський і частини Акерманського Бессарабської, східні частини губернії Холмської, полудневі окрайці губерній Городенської, Мінської, Курської, західні часті Вороніжчини, Донщини, Чорноморської і Ставропольської губерній. Так утвориться територія, де українська людність становить більшість².

Велику роль в консолідації і об'єднанні українців відіграв організований Центральною Радою Український Національний конгрес, який працював у Києві 6—8 квітня 1917 р. Понад 900 його делегатів від різних регіонів, місцевостей, партій та організацій України. Символічно, що головою конгресу було обрано від населення Кубані, нащадків Запорозького війська С. Ерастова. Почесним головою став М. Грушевський. Конгрес рішуче висловився за досягнення національно-територіальної автономії України. У першому ж пункті резолюції щодо цього питання, ухваленій 6 квітня, зазначено: "Згідно з історичними і сучасними реальними потребами українського народу з'їзд вважає, що тільки національно-територіальна автономія України забезпечить потреби нашого народу і всіх інших народностей, котрі живуть на українській землі"³.

7 квітня було заслухано доповідь В. Садовського "Територія і людність України". Доповідач окреслив межі української землі, на якій проживали здебільшого українці, подав конкретні дані по губерніях, а також загальні — про населення України за переписом 1897 р. Зокрема, західні кордони України він провів по Городенській і Люблінській губерніях, південно-східні — Кубань, північні — Прип'ять, південні — Азовське і Чорне море без Криму. Один з депутатів Одеси виступив проти такого окреслення південного кордону і запропонував включити до складу України також Крим⁴.

Визнаючи право всіх націй на політичне самовизначення, конгрес у резолюції наголосив: "...а) що кордони між державами повинні бути встановлені згідно з волею пограничної людності; б) що для забезпечення того необхідно, щоб були допущені на мирну конференцію, крім представників держав, які воювали, і представники тих народів, на території яких відбувається війна, а в тім і України"⁵. Тим самим вперше, хоча й у непрямій формі, офіційно порушувалося питання об'єднання в одному державному організмі всіх українських земель, яке могло б здійснитись шляхом втілення у життя вимоги про встановлення державних кордонів згідно з волею прикордонного населення. Домагаючись участі українців в міжнародній конференції, делегати конгресу дбали насамперед про справедливе розв'язання територіальних проблем, зокрема повернення втрачених українських земель. Невипадково вже перед самим його закриттям схвалили резолюцію з протестом "проти претензій на землі непальські, заявлені тимчасовою Польською Державною радою в декларації на заклик Тимчасового Уряду Російського до з'єднання польського народу з вільною Російською Державою"⁶.

Важливе значення мали також практичні заходи конгресу, насамперед переобрання і перетворення Центральної Ради в загальнонаціональний орган. Запропонована М. Грушевським схема її реорганізації передбачала, зокрема, таке представництво з місць: від 7 українських губерній Київської, Волинської, Подільської, Херсонської, Катеринославської, Харківської і Полтавської, що в цілому залюднені українською більшістю, вибиралось по 4 представники. Від Чернігівської, Кубанської

губерній, Таврії та Холмщини, де були частини неукраїнські, — по 3. В губерніях, де українцям належала менша частина губерній, — Бессарабській, Чорноморській, Воронізькій, області Війська Донського — по 2. В губерніях, де була невелика частина українців, як Ставропільській, Курській, Мінській, Городенській, — по 1 представникові⁷.

На пропозицію надати місце також представникові окупованих тоді російською армією Галичини і Буковини вирішено було забезпечити їх населенню право самому визначити свою волю й бажання. З цього приводу висловився представник Галичини доктор Окуневський, який, між іншим, спробував пояснити таке рішення. "Лишень що закінчилось величезної важності діло, — наголосив він, — вибір Крайової Української Ради, котра в найближчій будучності завідуватиме політичними справами вільної України. Галичина і Буковина від сеї організації виключені, бо єдина в сім ділі компетентна міжнародна конференція о приналежності сих ще нічого не рішила. Збори поступили, отже, по-моєму, правильно і розважно. Але все ж таки вільно, чей буде в сій великій хвилі нам, галицьким українцям, висказати свою велику радість, що українські лебеді знялись уже до високого могучого льоту і зі всеї душі Вас, старших братів, до сего поздоровити"⁸.

Незважаючи на це, Центральна Рада, вся українська громадськість щиро опікувалися долею українських галичан і буковинців, які опинилися в російському полоні, були вивезені як заручники та заарештовані властями. Від самого початку революції фактично не було жодного прохання чи вимоги до Тимчасового уряду, в якому б не вимагалось їхнього звільнення й повернення на батьківщину. 9 квітня 1917 р. за рекомендацією Центральної Ради крайовим комісаром Галичини й Буковини було призначено Д. Дорошенка. Він звітував перед нею, звертався до неї по допомогу, особливо тоді, коли виникали труднощі у взаєминах з російськими військовими властями цих окупованих провінцій. Так, 2 червня Центральна Рада, заслухавши його доповідь, ухвалила висловити крайовому комісару Галичини та Буковини Д. Дорошенку повне довір'я і надати йому "право у відповідних справах говорити і працювати іменем Центральної Ради як національного українського представництва"⁹.

Після серпневого відступу російських військ під їхнім контролем залишилися лише невеликі частини окремих повітів Галичини й Буковини. Саме турбота про майбутнє цих українських земель була однією з найважливіших причин, що спонукали Центральну Раду домагатися участі українців спочатку в міжнародній мирній конференції, а згодом і в мирних переговорах з державами Четвертого блоку.

Турбувала українську громадськість і доля окупованої центральними державами Холмщини, на яку претендували поляки, а також становище холмщан, які були розкидані як примусові біженці по всій Російській імперії. З моменту заснування Центральної Ради на її адресу почали надходити привітання від їхніх громад з усіх кінців величезної держави, в яких висловлювалося палке бажання злитися з рідною їм Україною. Трохи згодом ці громади ухвалювали резолюції про бажання бути прилученими до автономії України. Трибуна Центральної Ради неодноразово використовувалась, щоб висловити волю холмщан для захисту їх інтересів, протесту проти намірів віддати Холмщину новостворюваній польській державі. Зокрема, представник Холмщини священик Матіюк виступив 7 серпня 1917 р. на засіданні Малої Ради з протестом проти прилучення Холмщини до Польщі і протест цей підкріпив 270 притворами великих і малих комітетів Холмщини, в яких холмщани висловили бажання приєднатися до України¹⁰.

Викликає інтерес позиція щодо розглядуваної проблеми українських політичних партій, які справляли найбільший вплив на політику і діяль-

ність Центральної Ради. Характерно, що всі вони виступали за національно-територіальне самовизначення українського народу в своїх етнографічних межах, досягнення соборності українських земель. У програмі Української партії соціалістів-революціонерів (УПСР), яку було прийнято наприкінці липня 1917 р. II з'їздом партії, підкреслювалось: "Що ж до України, то партія буде боротися за те, щоб Україна приступала до федерації з іншими народами як демократична республіка в своїх етнографічних межах, незалежно від сучасної державної приналежності українських земель" ¹¹. Українська партія соціалістів-федералістів (УПСФ) в своїй програмі, яку було схвалено 2—4 вересня 1917 р. в Києві, зазначала: "Заснована на Вкраїні російській, партія тут і провадить свою роботу. Але се не значить, що ми відокремлюємо себе від тих частин нашого народу, які живуть поза межами Росії. Думка про відрізнені частки національного тіла ніколи не може покинути живу націю — не покине вона й нас і виявлятиметься в наших вимоганнях, у нашій тактиці й політичній боротьбі. Полишаючи в останній інстанції поришення справ спільного життя нашим закордонним братам, партія йтиме до якнайтіснішого єднання всіх частин української землі і злучення їх до одної цілості" ¹². Одна з найстаріших і найвпливовіших партій — УСДРП, в програмі, що була схвалена її II з'їздом ще в грудні 1905 р., висунувши "домагання автономії України із законодавчим сеймом в ділах того населення, що живе на території України", в окремій примітці пояснювала, що "Україну з'їзд визнає тільки в етнографічних межах"¹³.

Вже з перших кроків своєї діяльності, що її було спрямовано на розбудову автономної України, Центральна Рада наштотхнула на активну протидію Тимчасового уряду, який, здійснюючи великодержавну політику, з самого початку негативно поставився до справедливих вимог українців. Коли делегація Центральної Ради на чолі з В. Винниченком подала в середині травня 1917 р. Тимчасовому уряду, а також виконкому Петроградської Ради робітничих і солдатських депутатів доповідну записку з питань автономії України, то замість конкретної позитивної відповіді для переговорів з нею було створено спеціальну комісію, метою якої було шляхом тривалих розмов, по суті, зірвати їхнє вирішення. Найгостріші суперечки в цей час точилися саме навколо визначення території майбутньої автономної України. Посланці Центральної Ради, керуючись підготовленою М. Грушевським декларацією в справі утворення крайового комісаріату, вважали, що вона повинна охоплювати всі терени, де українське населення становило більшість. Тобто губернії Київську, Подільську, Волинську, Чернігівську, Полтавську, Харківську, Катеринославську, Херсонську і Таврійську, виокремлюючи з них неукраїнські частини і, навпаки, долучаючи до складу українських областей українські частини Холмської, Гродненської, Мінської, Курської, Воронежської губерній, Кубанської області та ін.¹⁴ Наділені високими професорськими титулами, члени урядової комісії категорично виступали проти такого підходу.

Згадуючи ці переговори і позицію на них урядової комісії, В. Винниченко писав: "Виміряючи територію майбутньої автономії України, вони торкнулись Чорного моря, Одеси, Донецького району, Катеринославщини, Херсонщини, Харківщини. І тут, від одної думки, від одної уяви, що донецький і херсонський вугілля, що катеринославське залізо, що харківська індустрія одніметься в них, вони до того захвилювались, що забули про свою професорську мантію, про свою науку, про високі Установчі Збори, почали вимахувати руками, розхристались і виявили всю суть свого руського, гладкого, жадного націоналізму. О ні, в такому розмірі вони ні за що не могли признати автономії. Київщину, Полтавщину, Поділля, ну, хай ще Волинь, ну та хай уже й Чернігівщину, це вони могли ще признати українськими. Але

Одеса з Чорним морем, з портом, з шляхом до знаменитих Дарданелл, до Європи? Але Харківщина, Таврія, Катеринославщина, Херсонщина? Та які ж вони українські? Це — Новоросія, а не Малоросія, не Україна. Там і населення в більшості не українське, то, словом, руський край. Бідні професори навіть науці своїй наплювали в лице й, як нетактовне цуцня, одшпурнули від себе ногою, коли вона підбігла до них з своєю статистикою, з посвідченням Російської Академії Наук. Яка там, в лихий годині, Академія Наук, коли однімаються Дарданелли, вугіль, залізо, сіль?"¹⁵ Тож зовсім не дивно, що Тимчасовий уряд одногосно відхилив вимоги української делегації, мотивуючи це тим, що всі питання, пов'язані з проблемою автономності, правосильні розв'язувати лише Всеросійські Установчі Збори. Схожу антиукраїнську позицію продемонструвала також Петроградська Рада робітничих і солдатських депутатів.

Проблема соборності українських земель порушувалась також делегатами I Всеукраїнського селянського з'їзду 28 травня — 3 червня 1917 р. в Києві. Йшлося, зокрема, про потребу приєднати Крим до України. Однак президія з'їзду не взяла цю пропозицію до уваги. Зате в схваленій з'їздом резолюції про війну ця проблема, щоправда, в непрямій, дещо завуальованій формі, все-таки прозвучала. "Щоб український народ, — зазначалось в ній, — міг після війни жити національно-політичним життям в цілості, неподілений між різними державами, Тимчасовий уряд повинен подбати, щоб представники народу Українського взяли участь на мирному міжнародному конгресові"¹⁶.

Після обнародування Центральною Радою свого I Універсалу, яким, незважаючи на протидію центрального уряду, фактично проголошувалась автономія України, питання визначення її територіальних меж набуло ще більшої актуальності. На переговорах з представниками Тимчасового Уряду останні настійно вимагали точного зазначення границь території України, розраховуючи завдяки складності цього питання якнайдовше відтягнути його розв'язання. Зокрема, воно було одним з центральних на об'єднаному засіданні виконкомів Рад і представників політичних партій, яке відбулось 22 червня 1917 р. у Маріїнському палаці Києва за участю міністрів О. Керенського, М. Терещенка, І. Церетелі. Про нього повідомляв в своїй доповіді В. Винниченко. "Мною було зазначено, — говорив він на засіданні Центральної Ради 1 липня, — що ми уважаємо 10 губерній за безпірні, решта — як частей інших губерній — повинно бути обслідувано. Деякі з присутніх не згоджувались з тим, що окремі губернії, як от Бессарабія, українські. Вказували також як на сумнівні на губернії Катеринославську, Херсонську. Характерна заява Терещенка, що Бессарабська губернія мусить бути включена в адміністративному відношенні в українську область. Дехто вказував, що окремі частини Бессарабії не можуть бути виключені, бо вони навколо оточені Українцями"¹⁷. І все ж очевидно, що Центральна Рада не приділила тоді належної уваги чіткому окресленню української національної території. Теоретичні розробки М. Грушевського та інших вчених в цьому плані не було закріплено найважливішими її документами. Адже і в I, і в II Універсалах містилася лише назва "Україна", без будь-якого зазначення її конкретних меж. Це ж стосується угоди Центральної Ради з представниками Тимчасового уряду від 3 липня 1917 р., а також проекту "Статуту вищого управління України", який було підготовлено окремо створеною комісією і подано 16 липня на розгляд Малої Ради.

Однак зроблено це було не через правову недосвідченість авторів названих документів, а з розмислом. Територія українська, писав у цьому зв'язку М. Грушевський, представниками Тимчасового уряду і неукраїнської демократії подавалась дуже неясно. "Вони з одного боку просили і ради не розширяти території поза безпечну національну область, а з другого — надати території України певні заокруглені

форми, географічну і економічну однаковість і для того, наприклад, включити в українську територію Бессарабію тощо, аби не вилучати їх в автономні області"¹⁸. Та на цю, зовсім слушну з погляду інтересів України, пораду представники Центральної Ради відповідали, що "всякий додаток неукраїнської території вони вважають некорисним для українського життя, а в усякім разі ставлять це в залежність від ясної волі самої зацікавленої людності"¹⁹. Отже, як в попередніх документах, так і в проекті "Статуту" територію автономної України не було окреслено, мабуть, тому, що українська сторона не хотіла, зв'язавши себе якимись конкретними межами, втратити в майбутньому, можливо, більш вигідні кордони. Висувати ж відразу максимальні вимоги вона просто боялась, оскільки добре знала ставлення до них російської сторони. Фатальність такого підходу виявилась досить швидко.

Новостворений уряд О. Керенського після довгих дискусій відхилив представлений делегацією Генерального Секретаріату проект "Статуту", а замість нього затвердив 4 серпня 1917 р. "Тимчасову інструкцію для Генерального Секретаріату Тимчасового Правительства на Україні". В ній нарешті визначалась територія України як окремого адміністративно-територіального тіла, але в дуже звужених межах. Уповноваження Генерального Секретаріату поширювались лише на територію п'яти українських губерній — Київської, Волинської, Подільської, Полтавської, Чернігівської (до того ж за виключенням Мглинського, Суразького, Стародубського і Новозибківського повітів)²⁰. Тобто, як справедливо зазначав дослідник О. Юрченко, в основному це були межі "Війська Запорізького" (з певним відхиленням в той чи інший бік) під час його договору з Москвою 1654 р.²¹ Щоправда, "Інструкція" залишила можливість поширення української адміністративної території й на інші губернії чи частини їх, в тому разі "як утворені в цих губерніях на основі постанови тимчасового уряду земські інституції висловлюються за бажаність такого поширення"²².

Своє ставлення до неї Центральна Рада виробила не відразу. Надто несправедливим і образливим для українства був цей документ. Протягом кількох днів тривало його обговорення. Переважна більшість промовців гостро засуджувала позицію петроградського уряду, багато з них вимагали відкинути "Інструкцію", дехто намагався до того ж пояснити справжній її зміст, звертаючи увагу присутніх на те, що зовсім не випадково від України відриваються найбільш розвинуті в економічному відношенні території. Виступаючи 6 серпня на засіданні Малої Ради, Менчковський, зокрема, роз'яснював: "Через що викреслено Харківщину? Бо там є уголь, руда і інші підземні багатства. Чому не згадується про Катеринославщину? Бо без Кривого Рога московська промисловість не зможе розвиватись. ...Навіть якщо поглянемо на продовольчу справу, то й тут бачимо, що московська буржуазія потурбувалась вирвати її з рук українського народу, бо знає, що це може послужити українському народу як зброя для дальшої боротьби. А без українського хліба голодна Росія прожити не може..."²³

Однак, як і раніше, не бажаючи відкритої конфронтації з російським урядом, українська влада намагалася використати навіть цю куцу автономію в інтересах розбудови національної державності. Центральна Рада 9 серпня формально схвалила "Інструкцію", прийнявши її до відома, оскільки та підносила проблему України на правний шлях і легалізувала Центральну Раду як крайовий орган.

Суворо великодержавна політика Тимчасового уряду викликала величезне обурення української громадськості. Другий Київський губернський національний з'їзд, що проходив 19—20 серпня 1917 р., закликавши Центральну Раду негайно взяти владу в Україні в свої руки, рішуче протестував проти поділу України російським урядом і обмежен-

ня прав Генерального Секретаріату. "Зїзд посилає свій товариський привіт, — наголошувалось у його резолюції, — насильно одлученим землякам-українцям: Катеринославщини, Херсонщини, Харківщини, Кубані, Таврії та українських повітів других губерній. Трудове населення Київщини вірить, що Україна буде єдина, міцна і вільна, і закликає вас до спільної праці на користь цілій Україні" ²⁴. Щойно населенню ставало відомо, що автономія обмежується п'ятьма губерніями, в усіх інших заселених українцями землях розпочинався активний рух за приєднання до України.

Яскраво розкрив роль накладених Тимчасовим урядом обмежень у пробудженні національної свідомості і зміцненні соборності українців В. Винниченко. "Крім того, вони об'єднували, ці обмежування, гуртували соборну Україну. До Інструкції, — зазначав він, — "окраїни" (Таврія, Харківщина, почасти Катеринославщина), будучи віддаленими від центру національного руху, виявляли відносно малу національну активність. Інструкція ж, відрізавши їх від усього національного тіла, зразу вдмухнула гаряче почуття спільності інтересів, чуття образи, гніву, обурення. "Окраїни" заврушилились, захвилювавшись, стали тягнутись до "автономії" України.

Розбуркане національне чуття стало кристалізуватись і формуватись у виразні домагання. З усіх кінців України посипались протести проти поділу єдиного народу, проти шматування національного тіла. Клич єдиної, неподільної України залунав на всій українській землі, єднав усіх, збирав до одного цілого навіть ті елементи, які до того часу були байдужими до національного відродження. Інструкція прислужилася до зміцнення й об'єднання національної самосвідомості краще, ніж сотні агітаторів" ²⁵.

Цікаво, що не лише національно свідомі українці, прихильники Центральної Ради виступали за державність і соборність України. Економічні, а пізніше і політичні інтереси дедалі більше штовхали на цей шлях також заможні українські верстви. "Коли Центральна Рада, — писав у своїх спогадах Є. Чикаленко, — добилася від уряду Керенського автономії тільки для п'яти центральних українських губернь, то заможні селяни і панки висловлювали свій жаль, що й нашу Херсонщину не приєднано до України. Вони певні були, що близький Київ швидче дасть лад і скорше заведе у нас спокій, ніж далекий Петроград. Один з них, заможний панок Іван Розміриця (розстріляний в 1920 р.), почав їздити власними кіньми по повіту та агітувати за те, щоб наше земство постановило приєднатися до України. А багатий землевласник Родзянко, сусіда мій по київському будинку, по світогляду російський чорносо-тенець, що крім "Кієвлянина" не читав жодної газети і знайомства зо мною, як видавцем "мазепинської" "Ради", не вів, після більшовицького перевороту в Петрограді зайшов до мене і почав переконувати, на моє диво, що треба ширити думку про відокремлення України від Росії і приєднання її на федеративних основах до Австрії. "Тоді, — казав він, — ми придбаємо Галичину й Буковину і з'єднаємось з Європою, бо інакше загинемо від азіатсько-московських більшовиків, які посунуть на нас, соціалізують землі, будинки, капітали, т. ін., як це вони роблять у себе" ²⁶.

Незважаючи на те, що Центральна Рада і Генеральний Секретаріат змушені були утримуватись від розв'язання нагальних завдань політичного і соціально-економічного устрою до Установчих Зборів, вони навіть за цих умов намагалися розбудувати автономну й соборну Україну. В декларації Генерального Секретаріату від 29 вересня 1917 р. відзначалось, що основи майбутнього ладу України після, угоди з Тимчасовим урядом має виробити Українська Центральна Рада у вигляді автономного статуту. України, який повинен бути винесений на Українські та Всеросійські Установчі Збори. "Першою умовою майбутнього держав-

ного ладу України, — наголошувалось при цьому, — має бути об'єднання всієї української землі і всього українського народу в одній автономній одиниці"²⁷.

Повалення більшовиками Тимчасового уряду наприкінці жовтня 1917 р. створило Центральній Раді сприятливі умови для поширення своєї влади на решту українських територій та декларування своїх прав на ті повіти сусідніх губерній, де українці становили більшість населення. Вже у відозві створеного 25 жовтня 1917 р. під її керівництвом "Крайового Комітету для охорони революції на Україні" вперше з усіх виданих на той момент актів місцевих державних органів України конкретно визначились її територіальні межі. Влада Комітету поширювалась "на всю Україну, на всі дев'ять губерній: Київську, Подільську, Волинську, Полтавську, Чернігівську, Харківську, Херсонську, Катеринославську й Таврійську"²⁸.

Подальший хід революційних подій вимагав від українських властей дедалі більше радикальних кроків. Так, III Всеукраїнський військовий з'їзд, що проходив в останній декаді жовтня в Києві, в постанові "Про територію Української республіки" ухвалив: "Виходячи з принципу самовизначення націй... з'їзд зазначає, що поділ України являється крайнім проявом грубих імперіалістичних намірів Тимчасового Правительства і частини російської демократії, яка з'єдналась з буржуазією, і вимагає від Центральної Ради і Генерального Секретаріату рішучих заходів від з'єднання під своєю владою всієї української землі в її етнографічних межах"²⁹.

Питання об'єднання українських земель розглядалось Центральною Радою 30 і 31 жовтня 1917 р. Першого дня з позачерговою заявою про прилучення Слобожанщини до автономної України виступив представник Української Ради цього краю Сіверо - Одаєвський. Він повідомив, зокрема, що і в Харкові, і по всій Слобожанщині вся влада цілковито перебуває в руках українців. (Кожна фраза промовця віталась бурхливими оплесками³⁰.) На засіданні 31 жовтня доповідь про прилучення "позаавтономних частин України від імені фракції соціалістів-федералістів зробив В. Бойко. Доповідач обґрунтував свої твердження про необхідність об'єднання під владою Генерального Секретаріату всіх українських земель посиланням на постанови різних повітових установ занексованої України, в яких містилися домагання про прилучення своїх повітів³¹. Доповнив доповідь В. Бойка священник Матеюк, який виступив з питанням приєднання до України Холмщини.

Внаслідок обговорення і роботи окремо створеної комісії майже одноголосно (крім кількох голосів представників національних меншин, що утримались) була прийнята постанова про з'єднання українських земель. "Розглянувши питання про становище тих українських земель, що по інструкції російського правительства від 4 серпня 1917 р. zostалися поза межами автономної України, — зазначалося в ній, — Центральна Рада, виконуючи волю трудового народу, висловлену в численних постановках селянських, національних та загально-територіальних — губернських та повітових — з'їздів і різних політичних та громадських організацій відмежованих частей України... ухвалила: "Поширити в повній мірі владу Генерального Секретаріату на всі відмежовані землі України, де більшість людності є українська, а саме — Херсонщину, Катеринославщину, Харківщину, материкову Таврію, Холмщину, частину Курщини та Вороніжчини"³².

З листопада 1917 р. Генеральний Секретаріат оповістив всіх громадян, всі урядові, політичні, громадські установи в Україні, що його компетенція поширюється на всі губернії, де українське населення становить більшість. "Через те Херсонщина, Харківщина, Катеринославщина і Таврія (без Криму) включаються в територію єдиної

Україні"³³. Про Холмщину, частину Курщини та Вороніжчини, як про українські території, у цій відозві не йшлося. Очевидно, що Центральна Рада продовжувала й далі виявляти непевність і непослідовність у цьому важливому питанні.

Успіхи на шляху відродження національної державності, разом з тим й досягнення соборності, було закріплено III Універсалом Центральної Ради, що був прийнятий 7 листопада 1917 р. Ним проголошувалось утворення Української Народної Республіки і визначались її межі. "До території Народної Української Республіки, — підкреслювалося в ньому, — належать землі, заселені в більшості українцями: Київщина, Поділля, Волинь, Чернігівщина, Полтавщина, Харківщина, Катеринославщина, Херсонщина, Таврія (без Криму). Остаточне визначення кордонів Української Народної Республіки щодо прилучення частин Курщини, Холмщини, Вороніжчини і суміжних губерній і областей, де більшість населення українська, має бути встановлена по згоді організованої волі народів"³⁴. Не важко помітити, що окрім перших названих в ньому дев'яти губерній, інші території зараховувались до українських лише умовно. Пізніше це завдасть немало клопотів українським дипломатам. Основна причина вказаних вад даного Універсалу впливала з орієнтації його творців не на самостійну державність, а на федерацію з Росією, яка вже не відповідає реальним умовам.

Важливу роль в консолідації українства, зміцненні соборності українських земель мали підготовка й проведення виборів до Українських Установчих Зборів. Схвалений 11 і 16 листопада 1917 р. Центральною Радою закон надав виборче право не лише названим в III Універсалі землям, а й населеним переважно українцями повітам Курщини і Вороніжчини. Згідно з ним територія України ділилася на 10 виборчих округів: Волинську (за винятком частин, окупованих ворогом), Катеринославську, Київську, Полтавську, Подільську, Харківську (з прилученням Гайворонського повіту Курської губернії), Херсонську, Чернігівську (з прилученням Путивльського повіту Курської губернії), Таврійську (в складі Бердянського, Дніпровського та Мелітопольського повітів Таврійської губернії), Острогозьку (з Острогозького, Валуйського, Бірючанського і Богучарського повітів Воронізької та Новооскольського повіту Курської губернії)³⁵.

Крім того, виборчий закон полишав право окремим адміністративним одиницям, які були суміжними названим територіям, також взяти участь у виборах. Щоб скористатися ним, потрібно було з ухвалою відповідного повітового народного (земського) зібрання про своє бажання взяти участь у виборах звернутися до Всеукраїнської комісії в справах виборів до Українських Установчих Зборів. Тоді комісія прилучить їх до суміжної виборчої округи, в зв'язку з чим збільшить і число депутатів від цієї округи. Цікаво, що під час обговорення питання про вибори до Установчих Зборів на засіданні Малої Ради 10 листопада 1917 р. голова Всеукраїнської комісії в справах виборів О. Севрюк назвав окремі суміжні землі. "Деякі українські землі, — говорив він, — як, наприклад, Таганрозька Донської області та Хотинський повіт Бессарабщини, не включені в округа з політичних причин. Але адміністративні одиниці, як земські зібрання, можуть висловитись за участь в Установчих Зборах — тоді їх буде причислено до українських виборців"³⁶.

У цілому ж, що стосується питання про українські частини Бессарабії, Донщини, Кубані, Чорноморщини та інших етнічноукраїнських земель, відносин з Кримом, то Центральна Рада передбачала розв'язати їх на майбутньому конгресі народів Російської федерації. Однак через різку зміну обстановки в Росії, яку було викликано діяльністю більшовицького уряду, ці плани виявились нереальними.

Предметом турботи Центральної Ради була протидія намірам центральних країн передати під тиском поляків українські землі Східної

Галичини, Буковини, Холмщини, Підляшшя і окупованої частини Волині відроджуваній Польській державі. Це питання обговорювалося на надзвичайному засіданні Малої Ради 11 листопада 1917 р. Було прийнято рішення обрати комісію для вироблення протесту проти насильного приєднання Полісся, Холмщини, частини Волині та проти наміру зробити те саме зі Східною Галичиною та Буковиною³⁷. 12 листопада Мала Рада одногосно ухвалила резолюцію в Холмській справі. В ній, зокрема, зазначалось: "До дійсного прилучення частини Холмщини та Підлясся, де більшість українського населення, це населення та всі евакуйовані адміністративно-громадські інституції Холмщини та Підлясся підлягають владі та опіці Генерального Секретаріату України"³⁸. Уряду доручалось вжити потрібних заходів, щоб встановити певний адміністративно-політичний лад для населення Холмщини і Підляшшя, в тому числі в порозумінні з місцевими громадськими організаціями призначити комісара Холмщини та Підляшшя, якому б підпорядковувались всі адміністративно-громадські установи цих земель.

Нарешті 14 листопада 1917 р. Мала Рада ухвалила резолюцію про замір центральних держав прилучити до Польської держави окуповану частину Волині, Холмщини та Підляшшя. "Ознайомившись з протестом Українського парламентського клубу в Австрії проти наміру прилучення тих земель Холмщини, Підляшшя і окупованої частини Волині, де більшість людності українська, до Польського Королівства та проти удержування української території Галичини в однім з польським конституційнім союзі з вужчими чи ширшими автономними правами останнього і уважаючи зі свого боку такі наміри насильним замахом на право самоозначення української людності, яка заселює вказані території, — Українська Центральна Рада, — зазначалося в резолюції, — постановляє:

1. Признати недопустимим насильне відірвання від території Української Народної Республіки окупованих Австрією і Германією українських земель Холмщини, Підлясся та Волині;

2. Звернути увагу міжнародної демократії на рішучий протест організованої демократії Галичини та Буковини проти наміру рішати волю вказаних земель всупереч волі їх людності;

3. Вжити всіх заходів до того, щоб людності австрійської України дано було фактичну можливість вільно висловити свою волю щодо дальшого свого політичного існування"³⁹.

Паралельно з цим 12 листопада 1917 р. у приміщенні Педагогічного музею в Києві відбулось велике протестаційне віче головним чином галичан і буковинців за участю представників Центральної Ради, Генерального Секретаріату, лідерів українських політичних партій — всього близько 2,5 тисяч чоловік. Після доповіді І. Лизанівського з промовами виступили Т. Масарик (голова чеського Національного комітету), поручик Є. Усопеску, М. Шаповал (член ЦК УПСР), М. Ткаченко (генеральний секретар судових справ, член ЦК УСДРП), А. Ніковський (член ЦК УПСФ), С. Петлюра (генеральний секретар військових справ), К. Лоський (губернський комісар Холмщини і Підляшшя). Всі вони рішуче протестували проти планів насильницького приєднання західних українських земель до Польської держави. "Стоячи на основі якнайповнішого самоозначення українського народу, — відзначалось у прийнятій резолюції, — ми домагаємось злучення всіх українських земель в одну цілість, бо лише це забезпечить українським трудящим масам якнайактивніший розвиток їх економічного, культурного і політичного життя"⁴⁰. Далі в ній підкреслювалось: "...1) протестуємо проти прилучення галицької і буковинської України до польського королівства і визнаємо це за акт насильства австрійсько-польського імперіалізму; 2) протестуємо проти всякої злуки Галичини і Буковини з Польщею без огляду на те, чи буде вона самостійною, чи австрійською провінцією, чи

автономною Галичиною; 3) заявляємо свою повну солідарність з заявою українського правительства про Підлясся, Холмщину і Волинь, приєднуємося до домагання холмських, підляських і волинських українців бути прилученими до Української Республіки" ⁴¹. На закінчення учасники віче звертались до Центральної Ради з проханням, щоб вона своїм авторитетом підтримала ці домагання.

У контексті досліджуваної проблеми, очевидно, є потреба стисло торкнутись питання про ставлення до неї основних політичних партій і організацій українських земель, що входили тоді до складу Австро-Угорщини. Хоча, безперечно, воно цілком заслуговує й на окреме фахове дослідження.

Головні політичні партії на західноукраїнських землях — Українська національно-демократична партія (УНДП), Українська соціал-демократична партія (УСДП) і Українська радикальна партія (УРП) вимагали з початку 1917 р. поділу Галичини, виокремлення з неї східної української області, утворення з українських земель Австро-Угорщини окремого коронного краю з широкими автономними правами. Вони активно протестували також проти приєднання українських етнічних земель до майбутньої Польської держави. Відродження під керівництвом Центральної Ради національної державності, проголошення УНР було сприйняте ними як початок втілення в життя власних найзаповітніших прагнень, в тому числі й вищого ідеалу всього українського народу — досягнення єдиної соборної Української держави.

Захищаючи західноукраїнські землі від посягань з боку поляків. Українська Парламентарна Репрезентація у Відні проголосила їх в грудні 1917 р. неподільною спадщиною української нації. В окремо прийнятій з цього приводу декларації говорилось: "Полагодження української проблеми в Австрії може наступити тільки отсим шляхом: найперше треба коронний край Галичину розкласти на його природні, себто історично-національні часті і тим самим відбудувати старо-українське Галицько-Володимирське королівство як історично-національну цілість.

Українська Парламентарна Репрезентація в Австрії заявляє, що відповідало би се найвищому ідеалови української нації, прилучити Галицько-Володимирське королівство, як неподільну спадщину української нації, до Української Народної Республіки" ⁴². Однак передумовою його здійснення, на думку українських парламентаріїв, було припинення війни і заключення миру на основі цовного й необмеженого права народів на самовизначення. Якщо ж після війни буде збережено довоєнний статус-кво, тобто мир, підписаний на основі принципу "без анексій", то відбудоване Галицько-Володимирське королівство, об'єднане з українською частиною Буковини й іншими українськими областями монархії, повинно ввійти як окрема державна цілість в Австрійську державу.

Надзвичайний народний з'їзд Української національно-демократичної партії, який відбувся наприкінці грудня 1917 р. у Львові, заслухавши звіт голови Народного Комітету К. Левицького та голови Української Парламентарної Репрезентації Є. Петрушевича про становище українського народу взагалі і в Австро-Угорщині зокрема, одностайно схвалив заяву в справі домагань українського народу в зв'язку з початком ведення мирних переговорів у Бресті. У заяві підкреслювалося, що "нема ні одного свідомого українця в Австро-Угорщині, котрий не бажав би собі з усіх сил прилучення всіх українських земель Австро-Угорщини до Української Народної Республіки. Таке є також переконання всіх членів Української Парламентарної Репрезентації і Народного Комітету та всіх українських партій без виїмку" ⁴³.

Щодо домагань австрійських українців, то вони бажали:

"...1) виділення всіх українських земель Австро-Угорщини в один автономний край з історичною назвою Галичини й Володимирі;

2) коли б се не було можливе, віддання всіх цих земель Українській Народній Республіці"⁴⁴.

Було висловлено також упевненість, що українські делегати на мирних переговорах всіма силами обстоюватимуть об'єднання української нації в одну цілість. А для того, щоб полегшити їм це завдання, було долучено детальну карту, на якій визначались межі суцільної української території в Австро-Угорщині.

Нарешті, вже в період активізації мирних переговорів, 20 січня 1918 р. Народний Комітет провів у Львові надзвичайну нараду про державно-правне становище західноукраїнських земель супроти УНР і переговорів в Бересті-Литовським. Внаслідок активного обговорення було схвалено такі домагання:

"...1) висловити як початкове домагання української людності названих областей: повне й безумовне здійснення одного і єдиного національного ідеалу цілої української нації без огляду на кордони, які їх досі розділяли;

2) рішуче й торжественно запротестувати проти якої-небудь правно-політичної чи міждержавної спільності яких-небудь частей української землі з державним зв'язком Польського Королівства;

3) вівзати Українську Парламентарну Репрезентацію, щоби в найближчій часі проголосила з парламентської трибуни сі абсолютні, безумовні і непохитні домагання українського народу"⁴⁵.

Успіхи щодо відродження національної державності, а разом з тим й на шляху досягнення соборності, Центральна Рада планувала закріпити Статутом Автономії України. В підготовленому проєкті територія республіки обіймала губернії Київську, Подільську, Волинську, Холмську, Чернігівську, Полтавську, Харківську, Катеринославську, Херсонську і Таврійську (без Криму) із прилученням сусідніх територій⁴⁶. Однак більш конкретного визначення останніх не містилось. Характерно, що вперше в документі такого рівня порушувалося питання західноукраїнських земель. "Коли б до Російської Держави прилучилися на основі свобідного бажання західноукраїнські землі, вони можуть також ввійти в склад Української Республіки"⁴⁷.

Територія республіки оголошувалась неподільною. Ніяку її частину не можна було прилучити до іншої республіки або виокремити як республіку без волі українського народу.

Проголошення більшовиками 12 грудня 1917 р. в Харкові радянської влади в Україні, пряма збройна агресія з боку радянської Росії з метою захопити під свій контроль територію УНР примусили Центральну Раду стати нарешті на шлях повної державної самостійності, розірвавши декларований III Універсалом федеративний зв'язок з Росією. Після оголошення IV Універсалом УНР "самостійною, ні від кого незалежно вільною суверенною державою українського народу"⁴⁸ відкривалися можливості для підписання мирного договору з державами Четверного союзу. Вже 13 січня 1918 р. їх делегації в Бресті визнали УНР правоспроможною вступати в міжнародні відносини.

Характерно, що вступаючи в мирні переговори з Німеччиною та її союзниками, український уряд прагнув не лише покращити внутрішнє і міжнародне становище УНР, яке з кожним днем внаслідок успішного наступу більшовиків погіршувалось, а й приєднати до неї ті українські землі, що перебували під контролем інших держав. Настановляючи членів делегації перед їх від'їздом до Бресту, М. Грушевський особливу увагу звертав на необхідності добиватися на мирних переговорах включення до складу УНР Східної Галичини, Буковини, Холмщини і Підляшшя. Якщо ж цього не вдасться, то домагатися від Австро-Угорщини об'єднання належних їй українських земель в окремий коронний край з широкую автономією. Один з членів української делегації О. Севрюк

так згадував про цю розмову з М. Грушевським напередодні від'їзду: "...Говорили про Чорне море, про економічні інтереси України та про українські землі, про Холмщину, Підляшшя, Буковину, Закарпатську Україну, ну й, розуміється, про Східну Галичину. Інтереси цих українських земель мали ми твердо боронити"⁴⁹.

Керуючись отриманими директивами, українська делегація вже на засіданні 6 січня 1918 р. порушила питання про об'єднання всіх етнографічно-українських земель у складі УНР. У відповідь на це австро-угорська делегація заявила, що визнає незалежність України тільки за умови визнання нею старих кордонів між Австро-Угорщиною і Росією⁵⁰. 13 січня, коли українська делегація знову порушила питання про належність Холмщини та Підляшшя до України та про потребу завдати плебісциту Східній Галичині, Північній Буковині та Угорській Русі, голова австрійської делегації граф Чернін в категоричній формі підтвердив недоторканність території Австро-Угорщини⁵¹. За цілісність території свого найближчого союзника висловились також німецька делегація. Але в питанні про державну приналежність Холмщини німці підтримали українські домагання.

Під загрозою голодних бунтів у своїх країнах і поразки у війні з Антантою держави Четверного союзу вимушені були якнайшвидше укласти мир з Україною. 9 лютого 1918 р. мирний договір між УНР і державами Четверного союзу було підписано. Стаття друга мирного договору так визначала західні і північно-західні межі України: "1. Між Українською Народною Республікою, з одної, і Австро-Угорщиною, з другої сторони, оскільки ті дві держави граничитимуть з собою, будуть ті границі, які існували між Австро-Угорською Монархією і Росією перед вибухом війни.

2. Дальше на Північ ітима границя Української Народної Республіки, починаючи під Тарнограду, загально по лінії Білгорай — Шебешин — Красностав — Пугачів — Радин — Межирічє — Сарнаки — Мельник — Високо-Литовськ — Каменець-Литовськ — Пружани — Вигоновське Озеро"⁵².

Таким чином, Холмщина і більша частина Підляшшя мусили відійти до УНР. Щоправда, під тиском поляків практичне приєднання цих земель до України ставало проблематичним. Дізнавшись про те, що Холмщина відходить до УНР, польські власті робили все, щоб не допустити цього. По всій країні прокотилася хвиля мітингів, зборів, на яких учасники домагалися включення Холмщини до складу Польщі. Питання про кордони з Польщею активно обговорювала й українська громадськість, розглядалося на засіданнях Центральної Ради. Представник Холмщини Олексіюк, виступаючи на її засіданні 12 березня 1918 р., наголосив, що ні з етнографічної, ні з історичної точки зору ця земля не є польською.

Крім згаданого договору в Бресті було підписано таємну угоду між Австро-Угорщиною і УНР в справі Східної Галичини та Буковини. Згідно з нею в обмін на поставки українських продовольчих продуктів австро-угорський уряд зобов'язувався не пізніше 31 липня 1918 р. здійснити поділ Галичини на українську і польську частини та, об'єднавши першу з Буковиною, створити один суцільний коронний край. При цьому застерігалось, що ця угода "творить з мировим договором неподільну цілість і що важність цієї заяви вигасає, як не буде виповнена яка-небудь постанова мирового договору"⁵³. На жаль, австрійська сторона не виконала її, анулювавши в односторонньому порядку.

Підписавши мирний договір з державами Четверного союзу, УНР не лише отримала сприятливі умови для забезпечення справедливих західних кордонів, а й для відновлення своєї влади на втраченій внаслідок агресії більшовицької Росії території. Згідно з шостою статтею підписа-

ного 3 березня 1918 р. в Бресті між радянською Росією, з одного боку, та Німеччиною і її союзниками — з другого, мирного договору перша зобов'язувалася негайно вивести з України свої війська, визнати УНР і розпочати з нею переговори з метою укладення миру і встановлення державних кордонів. Протягом березня—квітня 1918 р., спираючись на активну допомогу німецьких і австро-угорських військ, український уряд відновив свою владу на всій території України. Спроби більшовиків зберегти контроль хоча б над частиною України закінчилися невдало. Більше того, українські війська під командуванням полковника Болбочана, випередивши німців, визволили від більшовиків майже весь Кримський півострів, в тому числі міста Джанкой, Сімферополь, Бахчисарай. Однак внаслідок настійної вимоги німецького командування цей переможний наступ було припинено, а українські відділи відкликано з Криму. Німців не влаштуувала не тільки українська влада в Криму, а й Центральна Рада в цілому. Порушивши свої союзницькі зобов'язання, вони ініціювали незабаром в Україні державний переворот.

Центральна Рада і уряд республіки домагались також справедливого розв'язання на основі самовизначення місцевого населення питання про окуповану румунськими військами наприкінці грудня 1917 — початку 1918 р. українську частину Бессарабії (повіти Хотинський, Акерманський та частина інших). Ще 3 березня 1918 р. голова уряду і міністр закордонних справ В. Голубович надіслав з цього приводу ноту протесту урядам Німеччини, Австро-Угорщини, Болгарії та Румунії, в якій доводив до відома, що будь-яка зміна колишнього румунсько-російського кордону, особливо його північної і південної частин, глибоко порушує політичні та економічні інтереси УНР. Українська сторона вважає, підкреслювалося в ноті, що "обговорення і вирішення цього питання можливе лише при участі і за згодою Українського Правительства"⁵⁴. Після того, як 9 квітня 1918 р. Бессарабію було приєднано до Румунії як автономну провінцію, на засіданнях Малої Ради 12 і 13 квітня детально, майже цілу добу, обговорювалось питання про анексію Бессарабії Румунським Королівством. У прийнятій резолюції висловлювався рішучий протест проти цієї незаконної акції і, зокрема, заявлялось: "Не вважаючи Бессарабську справу актом 9-го квітня за вирішену, Українська Центральна Рада доручає Раді Народних Міністрів вжити всіх заходів, які будуть до її розпорядження, щоби в найкоротшій часі було рішення долю Бессарабії в порозумінні з Українською Народною Республікою й за свобідним виявом волі всього населення Бессарабії"⁵⁵.

Одним з останніх важливих актів Центральної Ради у визначенні меж УНР, соборності українських земель був "Закон про новий територіально-адміністративний поділ України", ухвалений 6 березня 1918 р. Згідно з ним старий поділ на губернії і повіти скасовувався, а вся територія УНР розподілялася на нові адміністративні одиниці землі. Серед них: Підляшшя (центр Берестя), Волинь (Луцьк), Погоринне (Рівне), Болохівська земля (Житомир), Деревська земля (Іскоростень), Дреговицька земля (Мозир), Київ з околицею, Поросся (Біла Церква), Черкащина (Черкаси), Побожже (Умань), Поділля (Кам'янець), Брацлавщина (Вінниця), Подністров'я (Могилів-Подільський), Помор'є (Миколаїв), Одеса з околицею, Низ (Єлисаветград), Січа (Катеринослав), Запорожжє (Бердянськ), Нове Запорожжє (Херсон), Азовська земля (Маріуполь), Сіверщина (Стародуб), Чернігівщина (Чернігів), Переяславщина (Прилуки), Посем'є (Конотоп), Посулле (Ромни), Самара (Кременчук), Полтавщина (Полтава), Слобідщина (Суми), Харків з околицями, Донеччина (Слов'янськ), Подонне (Острогжеськ), Половецька земля (Бахмут)⁵⁶. Усього земель — 32. Крім того, законом передбачалось, що оскільки остаточне розмежування УНР з сусідніми державами не закінчене, то і кількість земель може бути в майбутньому змінено-

на. Кордони між самими землями повинен був визначити уряд. Йому ж доручалось внести найближчим часом пропозиції щодо організації самоврядування, адміністративної, судової і військової влади. Але з цією роботою через різні причини забарилися, оскільки вона потребувала серйозної підготовки. Повалення Центральної Ради перешкодило впровадженню цієї реформи.

Таким чином, період діяльності Центральної Ради характеризується значними досягненнями щодо розвитку та втілення у життя української соборницької ідеї. Вперше за кілька століть саме завдяки їй це стало реально можливим. Відроджена під керівництвом Центральної Ради державність українського народу, втілена у формі УНР, відіграла важливу роль в консолідації і об'єднанні української нації, охоплювала більшу частину українських етнічних земель.

¹ Ю р ч е н к о О. Українсько-російські стосунки після 1917 р. в правному аспекті. — Мюнхен, 1971. — С. 22—23.

² Г р у ш е в с ь к и й М. Якої ми хочемо автономії і федерації? — К., 1991. — С. 126.

³ Робітничая газета. — 1917. — 20 квітня.

⁴ М е л ь н и к М. Українська держава 1917—1920 рр. у світлі міжнародного права // Визвольний шлях. — Лондон, 1971. — № 5. — С. 465.

⁵ Робітничая газета. — 1917. — 20 квітня.

⁶ Українська Центральна Рада: Документи і матеріали: У 2 т. — К., 1996. — Т. 1. — С. 61.

⁷ Т а м ж е. — С. 59.

⁸ Т а м ж е. — С. 60.

⁹ Т а м ж е. — С. 100.

¹⁰ Т а м ж е. — С. 229—230.

¹¹ Багатопартійна українська держава на початку XX ст. Програмні документи перших українських політичних партій. — К., 1992. — С. 18.

¹² Т а м ж е. — С. 30.

¹³ Т а м ж е. — С. 12.

¹⁴ Українська Центральна Рада... — С. 86.

¹⁵ В и н н и ч е н к о В. Відродження нації — 4. 1. — К. — Відень, 1920. — С. 167—168.

¹⁶ Вісті з Української Центральної Ради. — 1917. — № 11—12.

¹⁷ Українська Центральна Рада... — С. 152.

¹⁸ Г р у ш е в с ь к и й М. Україна і Росія. — К., 1917. — С. 9.

¹⁹ Д о р о ш е н к о Д. Історія України 1917—1923. — Т. 1. Доба Центральної Ради. — Ужгород, 1932. — С. 211.

²⁰ Конституційні акти України 1917—1920: Невідомі конституції України. — К., 1992. — С. 65.

²¹ Ю р ч е н к о О. Назв, праця. — С. 83.

²² Конституційні акти України... — С. 65.

²³ Українська Центральна Рада... — С. 219.

²⁴ Центр, держ. арх. органів влади України, ф. 1115, оп. 1, спр. 54, арк. 16.

²⁵ В и н н и ч е н к о В. Відродження нації. — Ч. II. — К., — Відень, 1920. — С. 48—49.

²⁶ Ч и к а л е н к о Є. Уривок з моїх споминів за 1917 р. — Прага, 1932. — С. 19.

²⁷ Нова Рада. — 1917. — 30 вересня.

²⁸ Народна воля. — 1917. — 27 жовтня.

²⁹ Нова Рада. — 1917. — 1 листопада.

³⁰ Українська Центральна Рада... — С. 376.

³¹ Т а м ж е. — С. 376.

³² Т а м ж е. — С. 379.

³³ Т а м ж е. — С. 391.

³⁴ Національні відносини в Україні у XX ст.: Збірник документів і матеріалів. — К., 1994. — С. 55.

³⁵ Українська Центральна Рада... — С. 413.

³⁶ Народна воля. — 1917. — 12 листопада.

³⁷ Т а м ж е. — 14 листопада.

³⁸ Т а м ж е.

³⁹ Нова Рада. — 1917. — 16 листопада.

⁴⁰ Берестейський мир. 3 нагоди 10-х роковин 9.II.1918 — 9.II.1928: Спомини та матеріали. — Львів. — К., 1928. — С. 71.

⁴¹ Т а м ж е. — С. 71—72.

⁴² Л е в и ц ь к и й К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914—1918. — Львів, 1930. — С. 712.

⁴³ Т а м ж е. — С. 702.

⁴⁴ Там же.

⁴⁵ Там же. — С. 714.

⁴⁶ ЦДАОВ України, ф. 1115, оп. 1, спр. 1, арк. 108.

⁴⁷ Там же.

⁴⁸ Конституційні акти України 1917—1920... — С. 70.

⁴⁹ Симоненко Р. Брест: Двобій війни і миру. — К., 1988. — С. 186.

⁵⁰ Босчко В., Ганжа О., Захарчук Б. Кордони України: історична ретроспектива та сучасний стан. — К., 1994. — С. 18.

⁵¹ Там же.

⁵² ЦДАОВ України, ф. 1115, оп. 1, спр. 9—10, арк. 59.

⁵³ Левицький К. Назв, праця. — С. 734.

⁵⁴ Робітнича газета. — 1918. — 10 березня.

⁵⁵ Відродження. — 1918. — 16 квітня.

⁵⁶ Народна воля. — 1918. — 13 березня.

* * *

С. І. СВПЛЕНКО (Дніпропетровськ)

Народництво в Україні: сучасний погляд на проблему

Народництво залишило помітний слід в історії України XIX — початку XX ст. В силу історичної специфіки становища українських земель, які тоді перебували під владою імперських режимів Габсбуріїв та Романових, народництво в Україні відзначалось етнічно-ідеологічною розмаїтістю й було представлене, двома головними "потокми" — українським та російським. Ці споріднені, типологічно близькі історичні явища розвивалися самостійно і водночас у взаємозв'язку, мали спільні й особливі риси.

За умов наявності на українських теренах різних народницьких потоків нагальним науковим завданням є їх чітка термінологічна ідентифікація. Аналіз різноманітних джерел дає змогу стверджувати, що головний зміст і особливості демократичного українства, принаймні стосовно другої половини XIX ст., найточніше відбиваються в такому узагальнюючому понятті, як "українське народолюбство". Спробуємо довести це на підставі конкретних фактів.

Виникнення згаданого терміну припадає на початок 1860-х рр., коли ідеї вітчизняної демократії стали не тільки світоглядним дороговказом для окремих осіб або нечисленних і розпорошених гуртків та груп, а й засобом консолідації українського національного руху. Уперше це поняття було вжито публічно діячами київської української громади — одного з провідних осередків тогочасного демократичного українства — в посланні до "братів галичан", датованому 21 червня 1862 р. і видрукованому на шпальтах львівського часопису "Слово".

Київські громадівці зверталися до таких же прихильників народної справи в Галичині: "...На перший раз напишемо вам, милі Братя, про наш побит, про те, як життя у нас складається, які препони зустрічаються народному ділу, хто йому стає в запомогу, та яку межу проклали досі перед собою Українські народолюбці" Автори листа констатували, що "народолюбці складають в кожному городе свою громаду, удержують меж собою стосунки і заклали собі скрізь одинакову мету: розвить свой народ на початках народних"².

Терміни "українські народолюбці", "народолюбці" використовуються в листі київських громадівців до однодумців з Галичини не випадково